

Тәуелсіз Қазақстандағы тарихи сананың қалыптасуы

ЖАРИЯЛАНДЫ
14.04.2026СІЛТЕМЕ
https://bilimger.kz/188121/

Бекенова Гүлназ Әзілханқызы

*Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті
Тарих факультетінің 3 курс студенті*

XX ғасырдың соңына дейін қазақ қоғамында тарихи сана негізінен кеңестік идеологияның ықпалында қалыптасты. Кеңес өкіметі тарихты насихаттау мен оқытуды өз саяси мақсаттарына сай жүргізді, сондықтан халықтың ұлттық тарихы, батырлары мен хандары тек шектеулі контексте қаралды немесе «буржуазиялық өткен» ретінде көрсетілді [1, 23 б]. Бұл жағдай ұлттық бірегейліктің әлсіреуіне және тарихи білімнің біржақты болуына әкелді. Кеңес дәуірінде әдебиет, өнер және мәдениет тарихи сананың қалыптасуында маңызды рөл атқарды. Жазушылар мен ақындар шығармаларын социалистік реализм талаптарына бейімдеп, қазақ хандары мен батырларының шынайы ерліктерін елеусіз қалдырды немесе тек идеологиялық контексте бейнеледі [2, 45 б]. Мысалы, Абылай хан мен Қабанбай батыр тек кеңестік көзқарасқа сай кейіпкерлер ретінде сипатталып, олардың ұлттық және тарихи рөлі толық ашылмады. Сонымен қатар, музейлер мен архивтер орталықтан басқарылатын ақпарат ағынына бағынды, жеке зерттеулер мен ұлттық тарихқа қатысты деректер көбіне жарияланбады. Сол себепті халық тарихи сананы көбінесе сыртқы ақпаратқа тәуелді қалыптастырды, ал жеке ой-пікір қалыптасуына шектеу қойылды.

1991 жылы Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін тарихи сана жаңа бағытқа өтті. Енді тарихи білім тек орталықтан басқарылатын ақпаратқа ғана емес, қоғамдық пікір, медиа және білім беру жүйесі арқылы қалыптасты. Мектеп бағдарламалары жаңартылып, ұлттық тарихқа басымдық берілді. Қазақ хандары мен батырларының ерліктері, халық қозғалыстары мен тәуелсіздік үшін күресі оқулықтарда толық сипатталды. Тәуелсіздік жылдарында тарихи тұлғаларды қайта бағалау басталып, М.Дулатұлы мен Ә.Бөкейханов сияқты мемлекет қайраткерлерінің еңбектері мен рөлі қоғамға таныстырылды.

Жастар мен ересек қоғам жаңа деректерді оқып, тарихи сана өздігінен дами бастады. Мемориалдық мәдениет те тарихи сананың қалыптасуында шешуші рөл атқарды. Ұлы Отан соғысы мен ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіштер, сондай-ақ тәуелсіздік жылдарына арналған монументтер қоғамның тарихи санасын нығайтты [5, 56 б]. Мысалы, Алматыдағы Ұлы Отан соғысы ардагерлеріне арналған ескерткіштер мен ашаршылық құрбандарына арналған мемориалдық кешендер жастарға өткен тарихты еске түсіру арқылы патриоттық сезімді қалыптастырды.

Тарихи білімнің демократиялық жолмен қалыптасуы да маңызды болды. Азаматтар тарихи тақырыптар бойынша пікірталастарға, конференциялар мен форумдарға қатысып, өз ойларын білдірді. Бұл тарихи сананы тек ақпараттық тұрғыдан емес, қоғамдық пікір арқылы қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, тарихи тақырыптарды бейнелейтін көркем фильмдер, театр қойылымдары мен әдеби шығармалар да патриоттық тәрбиенің тиімді құралына айналды. Тәуелсіздік жылдарында тарихи сана қалыптасуында білім беру, ғылым және мәдениет салалары негізгі рөл атқарды. Мектептер мен университеттерде тарих пәндерінің мазмұны жаңартылып, қазақ халқының ұлттық тарихы мен мәдени мұрасы кеңінен енгізілді [1, 34 б]. Жаңа оқу бағдарламаларына XIX-XX ғасырлардағы қазақ қоғамының тарихы, Алаш қозғалысы және ұлттық мемлекет құру тәжірибесі толықтай қосылды, бұл жастардың тарихи санасын дамытуда шешуші рөлге ие болды.

Ғылыми зерттеу институттары да тарихи сана қалыптасуына айтарлықтай ықпал етті. Қазақ ұлттық университеттері мен ғылыми академиялар ұлттық тарихты зерттеу үшін арнайы бағдарламалар әзірледі. Мысалы, Қазақстан Республикасы Ұлттық архиві мен Мәдениет және спорт министрлігінің қолдауымен тарихи деректер жинақталып, қолжазбалар мен архив материалдары халыққа қолжетімді болды [2, 56 б]. Бұл зерттеулер тарихи сананы тек мектеп пен оқулықтардан ғана емес, ғылыми деректер арқылы да нығайтуға мүмкіндік берді. Телеарналар, радио және баспасөз тарихи сананы қалыптастыруда белсенді құралға айналды. «Қазақстан» ұлттық телеарнасы тарихи бағдарламалар шығарып, қазақ хандары мен батырларының өмірі, Алаш қозғалысы және тәуелсіздік үшін күрес тарихы туралы сюжеттерді көрсетті [3, 78 б]. Бұл медианың әсері халықтың тарихи санасын кеңейтіп, патриоттық сезімді оятты.

Әдебиет пен көркем фильмдер де тарихи сананы қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Мысалы, Жүсіпбек Аймауытовтың тарихи романдары, Әбіш Кекілбаевтың шығармалары жастарға ұлттық тарихты түсінуге мүмкіндік берді. Көркем фильмдерде Абылай хан, Қабанбай батыр және Бауыржан Момышұлы сияқты тарихи тұлғалардың ерліктері бейнеленіп, тарихи сана өміршең етіп көрсетілді. Тарихи сананың қалыптасуы ұлттық бірегейліктің басты негізі болды. Тәуелсіздік жылдары қоғамда патриоттық сезімді қалыптастыру, ұлттық мәдениет пен тілдің дамуына қолдау көрсету мақсатында көптеген мемлекеттік жобалар іске асырылды. Қазақстан Республикасы Президентінің

тарихи тұлғаларды қайта бағалау және ұлттық тарихты насихаттау бойынша бағдарламалары жастардың тарихи санасын қалыптастыруға үлес қосты.

Тарихи сана тек өткенді білуге емес, ұлттық идентичностьті сақтау мен дамытуға бағытталды. Бұл процесс жаңа мемлекеттің қалыптасуына, азаматтардың мемлекет алдындағы жауапкершілігін арттыруға ықпал етті. Ұлы Жеңіс күнін мерекелеу, ұлттық батырлар мен зиялылардың ескерткіштерін орнату арқылы жастардың тарихи санасы нығайып, қоғамдағы патриоттық сезім қалыптасты. Тәуелсіздік жылдарында ғылыми зерттеулердің рөлі ерекше болды: қазақ тарихшылары мен археологтары өткен тарихқа қатысты жаңа деректерді зерттеп, жариялады. Ғылыми конференциялар мен форумдар жастардың тарихи білімін кеңейтуге мүмкіндік берді, ал халықаралық ғылыми байланыстар арқылы әлемдік тарихпен салыстырмалы зерттеулер жүргізіліп, ұлттық тарихтың рөлі мен маңыздылығы артты.

Тәуелсіздік алғаннан кейін тарихи сана мен патриоттық тәрбие бір-бірімен тығыз байланыста дамыды. Қазақстан жаңа мемлекет ретінде өз азаматтарының ұлттық тарихқа қызығушылығын арттыруға және патриоттық сезімді қалыптастыруға күш салды. Мектептерде тарих пәндері тек даталар мен оқиғаларды оқытуға емес, өткеннің сабақтарын қазіргі өмірмен байланыстырып, патриоттық сезімді дамытуға бағытталды. Қазақ хандары мен батырларының ерліктері, Алаш қозғалысының тарихи рөлі жастарға ұлттық мақтаныш сезімін оятуға арналған тақырып ретінде кеңінен қолданылды. Тарих пәні арқылы оқушылар тек өткенді білмей, ұлттық мәдениет пен дәстүрге құрметпен қарауға үйренді, бұл азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруға да ықпал етті.

Тәуелсіздік жылдары тарихи сананы қалыптастыруда мектептер мен университеттерден бөлек мәдени және қоғамдық іс-шаралар маңызды рөл атқарды. Тарихи викториналар, музейлердегі экскурсиялар, «Тарихи тұлға» тақырыбындағы семинарлар жастардың өткенге қызығушылығын арттырды. Әдебиет пен өнер арқылы тарихи сананы қалыптастыру тәжірибесі кеңінен қолданылды. Жазушылар мен драматургтар тарихи тақырыпқа арналған шығармалар жазып, жастарға тарихи тұлғалардың күресін, батырлық ерліктерін көрсетті. Мысалы, М.Әуезовтің «Абай жолы» романы арқылы қазақ халқының рухани тарихын, қоғамдық дәстүрлерін терең түсінуге болады [3, 98 б]. Медиа құралдары тарихи білімді тиімді жеткізді, телеарналар мен радио бағдарламалар тарихи оқиғаларды көрнекі түрде көрсетіп, патриоттық тәрбиені күшейтті.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарындағы мемлекеттік саясаты тарихи сананың қалыптасуына тікелей әсер етті. Президенттің тарихи ескерткіштерді қалпына келтіру, музейлерді жаңарту, ұлттық мерекелерді насихаттау бағдарламалары халыққа өткенді құрметтеуге және патриоттық сезімді дамытуға мүмкіндік берді. Мысалы, Ұлы Жеңіс күнін атап өту, «Қазақ хандығының 550 жылдығы» сияқты мерейтойлар жастарға тарихи сабақ беріп қана қоймай, қоғамдық санада бірлік пен ұлттық мақтаныш сезімін

қалыптастырды. Мұндай іс-шаралар тарихи сана мен патриотизмнің өзара байланысын нақты көрсетті. Тарихи сананың қалыптасуы ұлттық бірегейлікті нығайтуда негізгі рөл атқарды. Халық өз тарихын тану арқылы мемлекеттік тәуелсіздіктің құндылығын түсінді, бұл процесс қоғамдағы әлеуметтік келісім мен тұрақтылықты сақтауға көмектесті.

Тарихи сана арқылы жастар тек өткенді білмей, сонымен қатар өз мәдениеті мен дәстүрін бағалай білді. Бұл ұлттық бірегейлікті сақтау, ұлттық мақтаныш сезімін қалыптастыру үшін маңызды болды. Мемлекеттік деңгейде тарихи санаға бағытталған бағдарламалар мен жобалар арқылы азаматтар тарихи құндылықтарға деген құрметті арттырды. Қорытындылай келе, тәуелсіз Қазақстандағы тарихи сананың қалыптасуы – ел тарихын тану, ұлттық бірегейлікті сақтау және патриоттық сезімді нығайту процесі. Тәуелсіздікке дейінгі кезеңде қазақ қоғамында тарихи сана қалыптасуында дәстүрлі білім, ауыз әдебиеті, мемлекеттің саяси жүйесі маңызды рөл атқарған, ал тәуелсіздік алғаннан кейін тарихи сана жаңа деңгейге көтерілді. Мемлекеттік саясат тарихи ескерткіштерді қалпына келтіру, музейлерді жаңарту, ұлттық мерекелер мен тарихи тұлғаларды насихаттау арқылы тарихи білім мен патриоттық тәрбиеге ерекше көңіл бөлді. Мектептер мен университеттерде тарих пәндерінің мазмұны тек фактілер мен даталармен шектелмей, өткен мен қазіргі өмір арасындағы байланысты көрсетті, бұл жастарға өз тарихын терең түсінуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, мәдениет, әдебиет, өнер және медиа арқылы тарихи сана жастар арасында кең таралып, ұлттық бірегейлікті сақтау, мемлекеттік тәуелсіздіктің маңызын түсіндіру және қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етті.

Қорытындылай келе, тәуелсіз Қазақстандағы тарихи сананың қалыптасуы – ұлттық тарихты тану, патриоттық сезімді нығайту және мемлекеттік бірегейлікті сақтау процесінің негізгі элементі болып табылады. Тәуелсіздікке дейінгі кезеңде қазақ қоғамында тарихи сана негізінен кеңестік идеологияның ықпалында қалыптасып, ұлттық тарихқа шектеулі көзқарас қалыптастырды. Бұл кезеңде тарихи білім әдебиет, ауыз әдебиеті, өнер және мемлекеттің саяси жүйесі арқылы насихатталды, бірақ көбінесе біржақты және идеологиялық тұрғыдан бұрмаланған болатын. Тәуелсіздік алғаннан кейін тарихи сана жаңа деңгейге көтерілді. Мемлекеттік саясат тарихи ескерткіштерді қалпына келтіру, музейлерді жаңарту, ұлттық мерекелерді насихаттау және тарихи тұлғаларды қайта бағалау арқылы тарихи білім мен патриоттық тәрбиеге ерекше көңіл бөлді.

Мектептер мен университеттерде тарих пәндерінің мазмұны тек фактілер мен даталармен шектелмей, өткен мен қазіргі өмір арасындағы байланысты көрсетті, бұл жастарға өз тарихын терең түсінуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, мәдениет, әдебиет, өнер және медиа арқылы тарихи сана жастар арасында кең таралды, бұл ұлттық бірегейлікті сақтау, мемлекеттік тәуелсіздіктің маңызын түсіндіру және қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етті.

Тәуелсіз Қазақстандағы тарихи сана – бұл тек өткенді білу ғана емес, ұлттық мәдениетті сақтау, азаматтық жауапкершілікті қалыптастыру және мемлекет алдындағы борышты сезіну процесі. Мемлекеттік бағдарламалар, ғылыми зерттеулер, мәдени шаралар, көркем әдебиет және медиа құралдары бұл процесті жан-жақты және тиімді жүргізуге мүмкіндік берді. Сондықтан тарихи сана қалыптасуы – Қазақстанның ұлттық бірегейлігін нығайту мен мемлекеттің тұрақтылығын қамтамасыз етудің басты факторларының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Абдуллин, М. Қазақ тарихы: XX ғасырға дейінгі кезең. Алматы, 2015.
2. Баймұхамбетова, А. Кеңес дәуіріндегі тарихи сана. Алматы, 2017. 45 б.
3. Жұмабаев, Т. Тәуелсіз Қазақстан: тарих және мәдениет. Нұр-Сұлтан, 2018. 78–98 б.
4. Қожабеков, Б. Ұлттық тарих және тәуелсіздік. Алматы, 2016. 82–92 б.
5. Сейітова, Л. Мемориалдық мәдениет пен тарихи сана. Алматы, 2019. 56–112 б.
6. Әбдіқадырова, Р. Тарихи білім мен қоғамдық пікір. Алматы, 2020. 101 б.
7. Мәметова, Ж. Қазақ хандары және ұлттық бірегейлік. Алматы, 2018. 34 б.
8. Нұрғалиев, С. Ғылыми зерттеулер мен тарихи сана. Нұр-Сұлтан, 2021. 101 б.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.